

Spotkanie uczonych od Nowego Testamentu na Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle – Wittenberg

Dwie plakietki (logo) zeskanowane z broszury, którą otrzymaliśmy w pakiecie konferencji SNTS²⁰, zawierają podstawowe informacje o niej: jest to spotkanie sześćdziesiąte z kolei a więc z okazji jej „Diamentowego Jubileuszu”; doroczne, bo odbywa się co roku; ogólne, bo zaadresowane do wszystkich członków wielkiej międzynarodowej i międzywyznaniowej organizacji; jej miejsce — Uniwersytecie Marcina Lutra w Halle, Wittenberga; jej data — od 2 do 6 sierpnia 2005 r.; trzeba tu jednak dodać zaproponowaną wycieczkę w sobotę 7 sierpnia; z trzech możliwych — do: I. Naumburg – Weimar, II. Dessau – Wittenberg, III. Dresden, wybrałem drugą, jako że najlepiej uzupełniała bogaty program *Diamentowego Spotkania w Halle 2005*, a w Naumburgu i Weimarze oraz w Dreźnie już byłem w latach 60-tych XX w. (w towarzystwie niezapomnianego profesora Heinza Schürmanna)²¹.

Budynki Uniwersytetu w Halle nad Soławą (*an der Saale*) były miejscem, w którym odbywały się wykłady główne (I, II, III, IV), wykłady krótsze (1, 2) oraz wykłady krótkie równoległe na 3 sesjach po południu w piątek. Obramowanie dla całej konferencji SNTS stanowiły dwa spotkania przeznaczone na załatwienie spraw bieżących stowarzyszenia (*Business Meeting I, II*) na początku (wtorek godz. 19.30–20.30) i na końcu (piątek 20.00–21.00). Nie żałowano czasu na rozmowy indywidualne: była do nich okazja na przyjęciu w *Löwengebeude* we wtorek od godz. 20.45–23.00; na przyjęciu (kolacja z bufetem) w starych budynkach Fundacji A.H. Franckego, teologa i pedagoga z przełomu XVII/XVIII w. (*die Franckeschen Stiftungen in Halle*)²²; pogoda deszczowa oraz późna pora raczej nie sprzyjały spotkaniu relaksowemu w „Ogrodzie Fakultetu” o godz. 22.15, po godzinnym koncercie w *Marktkirche*, w środę. Lokalne Kościoły (protestancki i katolicki) urządziły dla nas eleganckie przyjęcie w Hotelu *Maritim*, gdzie wielu z nas mieszkało, w czwartek; przemawiało dwóch biskupów protestanckich i delegat biskupa katolickiego (biblista) z Magdeburga. Zaznajomili nas z bardzo trudną jeszcze sytuacją wierzących i ochrzczonych pośród olbrzymiej większości całkowicie zlaicyzowanej (ponad 50 000 ewangelików a 100 000 katolików praktykuje); wiele kościołów starych się odnawia z nadzieją, że się znowu wypełnią wiernymi. Czy do takiej pustki neopogańskiej w środkowej Europie XXI w. nie przyczynił się w jakiejś mierze po-

²⁰ *Studiorum Novi Testamenti Societas. 60th Annual Meeting*, Martin-Luther-Universität Halle – Wittenberg, August 2nd–6th, 2005, Halle 2005, s. 1–68.

²¹ Por. Nekrologi: S. PISAREK, *Wspomnienie o profesorze Heinzu Schürmannie przyjacieliu polskich biblistów (1913–1999)*, RBL 54/1 (2001), s. 63–66.

²² *Francke August Hermann*, w: *Encyklopedia PWN*, t. IV, *sub voce*: 22.08.2005; P. RAABE, *Rundgang durch die Franckeschen Stiftungen*, Halle 2002³, s. 1–34.

dział chrześcijaństwa zapoczątkowany tu w ojczyźnie Marcina Lutra i Feliksa Melanchtona?²³

Cieniem na postaci Marcina Lutra kładzie się jego antysemityzm²⁴ oraz pogarda i wrogość wobec chłopskiego powstania, które wyrosło z ruchu reformy przez niego wywołanej²⁵

W programie spotkania były oczywiście wspólne modlitwy po śniadaniu przed rozpoczęciem części naukowej — po angielsku (środa), po niemiecku (czwartek), po francusku (piątek); zanoszono je w *Marktkirche* w połowie drogi z miejsc zamieszkiwania (pensjonaty, hotele) do dzielnicy uniwersyteckiej, gdzie odbywały się sesje naukowe; trwały pół godziny; było to nabożeństwo Słowa Bożego, kończone odmówieniem *Modlitwy Pańskiej* z błogosławieństwem, bez gestu krzyża uczynionego przez celebransa, aczkolwiek z wyciągnięciem dłoni nad zgromadzonymi. Katolicycy prezbiterzy znaleźli sposobność do odprawienia Mszy św. u sióstr; niektórzy celebrowali ją w pokoju hotelowym indywidualnie.

Ważną częścią w programie były seminaria; było ich 15; były prowadzone i kontynuowane aż do zadowalającego zgłębienia studiowanego problemu przez dwóch, trzech lub tylko jednego przewodniczącego; trwały każdego dnia od godz. 11.00 do 12.45; dalej referaty i długie nad nimi dyskusje; wybierało się dwa seminaria, lecz w praktyce uczestniczyło tylko w jednym. Wybrałem seminarium 2, którego przedmiotem był List do Kolosan; miał je prowadzić profesor Wiard Popkes z Uniwersytetu w Hamburgu wraz z profesorem Piotrem Müllerem z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Karlsruhe; ponieważ pierwszy zachorował prowadził je drugi; wśród około 13 uczestników był obecny profesor Hans-Josef Klauck²⁶, prezydent SNTS w 2002–2003 r., franciszkanin z Niemiec, zatrudniony obecnie na Uniwersytecie w Chicago w USA i zdecydowany tam pozostać, jak mi powiedział. Byłem tym zainteresowany, jako że tamtejszą prowincję franciszkańską współtworzył brat mojej babki — o. Leon

²³ Por. hasło *Melanchton Filip* (właściwie Philipp Schwarzerd), w: *Encyklopedia PWN*, t. VI, s. 1–4.

²⁴ Por. G. IGNATOWSKI, *Antysemityzm*, w: *Encyklopedia PWN*, t. I, s. 1–5. Na dachu kościoła (*Stadtkirche St. Marien*) w Wittenberdze pokazała nam przewodniczka wstydlivy relikw z tamtej epoki — to, co nazywa się *das jüdische Sauschwein*: świnia maciora karmi żydowskie dzieci, obok stoi ich ojciec Żyd; miało to być usunięte, jednak postanowiono by pozostało, jako przestroga dla potomnych; taka pogarda i nienawiść prowadziły być może w pogańskim nazizmie do holocaustu.

²⁵ Zob. hasło *Thomas Müntzer*, w: G.W. MCLACHLAN (red.), *Przewodnik Pascala. Niemcy*, Bielsko Biala 2004, s. 612.

²⁶ Por. hasło *Klauck Hans-Joseph*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. V, *sub voce*: 26.08.2005; niektóre jego tytuły ukazały się w przekładzie polskim, np. *Wczesnochrześcijańska wspólnota kościelna*, 1995. W serii EKK przygotowuje się jego komentarz do Listu do Kolosan w miejsce jego pierwszej edycji opracowanej przez klasyka Edwarda Schweizera; zob. katalog *Das neue Programm, Herbst*, Neukirchen 2005, s. 86.

(Józef) Brandys OFM, z Pawłowic²⁷, wypędzony z klasztoru na Górze Św. Anny w Opolskiem w czasach *Kulturkampf* Bismarcka. Następca Klaucka w Würzburgu (Instytut Biblijny przy tamtejszym Uniwersytecie) profesor Bernhard Heiniger wygłosił referat na temat *Spółeczna i polityczna metaforyka w Liście do Kolosan* (s. 19). Świadomy, że nie wyczerpał problemu, ukazał w podsumowaniu perspektywę dalszych badań: zająć się metaforyką walki i ciała, odniesieniami do kultu cesarzy względnie do ideologii panowania, która była jego nośnikiem. Według Kol 4,3 trzeba by otwarły się przed nami drzwi dla pracy egzegetycznej, która mogłaby odświeżyć misteria, jakie Kol przed nami kryje; obyśmy mogli odnieść do samych siebie to, co wypowiada autor tego listu w 1,26.29.

Na drugiej sesji dnia następnego referat przedstawił prof. Gerhard Sellin (Instytut Nowego Testamentu na Uniwersytecie w Hamburgu) o dalszym rozwoju języka i stylu Listu do Kolosan w Liście do Efezjan. Na sesji trzeciej seminarium 2, po wprowadzeniu do tekstu Kol 4,7-18, którego dokonał prof. Günther Röhser (Uniwersytet w Bonn, Ewangelicki Wydział Teologiczny), wszyscy pracowali wspólnie nad egzegzą tego tekstu a zwłaszcza wersetów 10-17; można było przy tym zauważyć, jak ich egzemplarze greckiego tekstu Nowego Testamentu są mocno sfatygowane od częstego używania i jak biegle władają tym językiem; co najmniej niektórzy z nich tłumaczyli i komentowali tenże list w wydanej serii komentarzy; ubolewałem, że nie otrzymałem nigdy takiej propozycji.

Krytycznie muszę się odnieść do hipotezy, jakoby List do Kolosan był na pewno listem deutero-Pawłowym. Widać było, jak przy przyjęciu jej powstaje wiele nowych pytań, na które nie ma odpowiedzi. Na co w takim razie taka hipoteza? Czy nie lepiej pozostać przy tradycji, że ten list jest jednak listem proto-Pawłowym?²⁸

Część naukową każdego dorocznego spotkania rozpoczyna występ nowego Prezydenta SNTS, którego kadencja trwa jeden rok; w 2005/06 r. jest nim prof. Barbara Aland²⁹ Temat jej przedłożenia, wygłoszonego po niemiecku, wskazywał na jej

²⁷ Por. S. PISAREK, *700-lecie parafii (1293–1993) i 400-lecie kościoła p.w. św. Jana Chrzciciela (1596–1996) w Pawłowicach*, Pawłowice 1996, s. 59–61.

²⁸ Por. *La Bible de Jérusalem, Cerf, traduite en français sous la direction de l'cole biblique de Jérusalem*, Paris 2003⁹, s. 1932–1935. U. Wilckens zalicza Kol do listów proto-Pawłowych; por. katalog *Das neue Programm*, s. 60; t. I/3: listy Pawła: 1–2 Tes, 1–2 Kor, Ga, Rz, Flp, Flm, Kol; jego uczniów: Ef, 1–2 Tm, Tt; listy z zakresu judeo-chrześcijańskiej misji pogan: Hbr, Jk, 1–2 P, Jud.

²⁹ Jej nazwisko figuruje w krytycznym wydaniu Nowego Testamentu po grecku, obok nazwiska jej sławnego męża Kurta Alanda: NESTLE-ALAND, *Nuovo Testamento Greco-Italiano a cura di Bruno Corsani e Carlo Buzzetti. Testo Greco XXVII Edizione dell' opera di Eberhard e Erwin Nestle a cura di Barbara e Kurt Aland, Johannes Karavidopoulos, Carlo M. Martini, Bruce M. Metzger in collaborazione con l'Istituto per la Ricerca testuale del Nuovo Testamento*, Münster. *Testo Italiano Versione Conferenza Episcopale Italiana. Testo delle note italiane tratto dall'edizione italiana della Traduction Oecuménique de la Bi-*

specjalizację: *Welche Rolle spielen Textkritik und Textgeschichte für das Verständnis des Neuen Testaments?*³⁰:

Krytyka tekstu musi usiłować dojść do tekstu oryginalnego. W naszym Instytucie (INTF) mówimy: musimy dotrzeć do „tekstu wyjścia” (*Ausgangstext*), który stoi u samego początku przekazu tekstu. Tylko takim sposobem możemy zrekonstruować jakiś tekst w jego punkcie wyjścia, by nam posłużył przy porównywaniu go z nadmiarem tekstów, przekładów i cytatów — na który napotykamy w toku historii transmisji tekstu — i móc go zrozumieć. Tak zyskujemy wolność zrozumienia, która pokonuje chaos, który mógłby w innym razie zapanować.

Pani Aland sądzi, zapewne na podstawie doświadczenia zdobytego w pracy w INTF, że pojawiłby się on w sposób nieunikniony, gdyby ktoś chciał uznać jakiś pojedynczy wariant, jaki by mu się nawinął w ciągu historii przekazu, za potencjalny tekst pierwotny i chciałby napisać jego historię z arbitralnego punktu widzenia. To nie dałoby żadnego rezultatu. Niemniej autorka nie wypowiedziała się tym samym przeciwko mówieniu o wariantach oraz przeciwko możliwości napisania historii jakiegoś tekstu.

W trzech przypadkach omówionych w wykładzie — na przykładzie P⁷² (zawiera List Judy i 1–2 List Piotra); manuskryptów w kanonie NT; oraz Orygenesu jako pierwszego świadomego odbiorcy tekstu — zobaczyć można interakcję, jaka zachodzi między tekstem a czytającym, który jest uzależniony od warunków swojego czasu i okoliczności panujących u jego odbiorców. Krytyka tekstu usiłuje w ten sposób wyjść poza poszukiwanie „tekstu oryginalnego”: Otwiera nowe perspektywy dla rozumienia tekstu wewnątrz kontekstów jego historii i na odwrót czyni możliwym wykorzystanie wewnętrznych kryteriów tekstu w bogatszy i pełniejszy sposób. Autorka ukazuje, że zarówno u skryby przepisującego tekst, jak w uplasowaniu go w kanonie NT, a tym wyraźniej u Orygenesu, jest widoczna jego interpretacja.

Przesłanie prezydenta SNTS bywa zwykle celebrowane bardzo uroczyście, jakby to była mowa tronowa; wszyscy są na nim obecni (także osoby towarzyszące); nie ma po nim dyskusji. Po nim była zbiorowa fotografia na tle obiektu, który by przypominał miejsce dorocznego spotkania. Lista uczestników konferencji w dostarczonej broszurze pomaga rozpoznać co najmniej niektórych obecnych na zdjęciu; w pierwszym rzędzie zwykli się ustawiać: aktualny prezydent i jego poprzednicy.

ble, Roma 1996, s. 436–438. Była po mężu szefem Instytutu do badań nad tekstem Nowego Testamentu w Münster (*Institut für Neutestamentliche Textforschung*, Münster), który on założył; od dwóch lat jest nim profesor Holger Strutwolf.

³⁰ *Jaką rolę spełniają krytyka tekstu i historia tekstu dla rozumienia Nowego Testamentu*. Była dostępna krótsza wersja tej przemowy w języku angielskim: *What Roles Do Textual Criticism and Textual Translation Play in Our Understanding of the New Testament? Three Reader Perspectives from earlier Time* (s. 1–5).

Ilekróć stawiano pytanie, o czym będzie lub jest doroczna konferencja SNTS, byłem zakłopotany. Podaję wszystkie ważniejsze wygłoszone referaty, może wyłoni się z nich jakaś dominanta bieżącego roku? Czy jest w nich odniesienie do wystąpienia Prezydenta?

Referaty główne (*Main Papers I, II, III, IV*): (I) *Ewangelia Jana jako historiografia* (R.J. Bauckham, Uniwersytet w St. Andrews, Szkocja); (II) *Paweł w Tesalonicach (1 Tes 2,1-12)* (Cl. Coulot, Fakultet Teologii, Strasbourg, Francja); (III) *Budowa Nowej Świątyni: J 20,19-23 a eschatologia Janowa* (S.M. Schneiders, Graduate Theological Union, Berkeley USA); (IV) *Rz 2,1-24: Mowa Pawła oskarżająca ludzkość* (O. Wischmeyer, Uniwersytet Erlangen, Niemcy).

W tym kompleksie jest Jan i proto-Paweł; problem metodologiczny oraz z zakresu introdukcji; z zakresu teologii NT. Chodziło zapewne o przedstawienie przeprowadzonych badań. Genezy IV. referatu trzeba by się dopatrywać w tendencjach do relatywizowania etyki NT.

Referaty główne krótkie (*Short Main Papers I, II*): (I) *Nowy problem dla Sitz im Leben. Pamięć społeczna a tradycja Jezusowa* (S. Byrskog, Göteborg University, Department of Religion, Lund, Szwecja); (II) *Znaczenie patrystycznej egzegezy Nowego Testamentu* (R. Roukema, Uniwersytet Kampen, Niderlandy). W kompleksie II została podjęta problematyka na nowo aktualna — pamięci, tradycji; odniesienie do dyskusji w dialogu chrześcijan z żydami.

Jednoczesne referaty krótkie (*Simultaneous Short Papers*) w sesjach I, II: (I.1) *Dativus w Rz 6 jako klucz do nowego rozumienia* (N. Baumert, Hochschule St Georgen, Frankfurt nad Menem; przewodniczy: J.D.G. Dunn); (I.2) *Znaczenie śmierci Jezusa w kontekście opowiadania Marka* (E.S. Malbon, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg [USA]; przewodniczy: H.-J. Klauck); (I.3) *Efektywne wykorzystanie dwójki: Literalne studium Ap 1,4–3,22* (T. Haraguchi, Tohoku-Gratuin-University, Kunimi [Japonia]; przewodniczy: P. Borgen); (II.1) *Tekst synajski tekstu 4 Mch* (D.A. de Silva, Ashland Theological Seminary, Ashland [USA]; przewodniczy: J.D.G. Dunn); (II.2) *Wspólna Editio Critica Maior IGNTP / INTF Ewangelii Jana: Jej cele i jej znaczenie dla nauki o Nowym Testamencie* (D. C. Parker, University of Birmingham, Zjednoczone Królestwo; K. Wachtel, INTF, Münster [Niemcy]; przewodniczy: H.-J. Klauck); (II.3) *Powrót Nerona w wyroczniach hellenistycznych* (R. Kearns, Ohio Wesleyan University, Tübingen [Niemcy]; przewodniczy: P. Borgen). Miała być jeszcze III sesja, ale jej nie było. W tym kompleksie znalazły się kwestie szczegółowe, różne: z zakresu krytyki tekstu, edytorstwa oraz środowiska. Zdaje się, że chodzi na tych sesjach o danie sposobności wielu z różnych kręgów świata do zaprezentowania się, wskazania przedmiotu podjętych badań.

Jak przedstawia się uczestnictwo w rocznym spotkaniu w Halle – Wittenberdze w 2005 r.? — Uczonych od NT było 306; osób towarzyszących — 68.

Z Polski byli obecni: (1) Roman Bartnicki UKSW — Warszawa; (2) Stanisław Pisarek WTUŚ — Katowice; Instytut Teologiczny im. Św. Jana Kantego — Bielsko-Biała; (3) Michał Wojciechowski WTUW — Olsztyn.

Inne kraje reprezentowane były przez: (1) Niemcy — 117 uczonych od NT; (2) USA — 54; (3) Anglia — 17; (4) Afryka Południowa — 9; (5) Holandia — 9; (6) Szwecja — 8; (7) Austria — 7; (8) Norwegia — 6; (9) Szkocja — 6; (10) Szwajcaria — 6; (11) Australia — 5; (12) Belgia — 5; (13) Italia — 5; (14) Węgry — 5; (15) Kanada — 4; (16) Czechy — 4; (17) Bułgaria — 3; (18) Francja — 3; (19) Irlandia — 3; (20) Japonia — 3; (21) Nigeria — 3; (22) Polska — 3; (23) Rosja — 3; (24) Finlandia — 2; (25) Grecja — 2; (26) Hiszpania — 2; (27) Nowa Zelandia — 2; (28) Rumunia — 2; (29) Białoruś — 1; (30) Dania — 1; (31) Estonia — 1; (32) Indie — 1; (33) Izrael — 1; (34) Kamerun — 1; (35) Słowacja — 1; (36) Walia — 1.

Liczba ta rozkłada się na poszczególne kontynenty następująco: Europa — 223; Ameryka — 58; Afryka — 13; Australia + Oceania — 7; Azja — 5; razem — 306 (około 1/3 członków).

SNTS³¹ publikuje od 1954 r. w Cambridge kwartalnik „New Testament Studies”, w miejsce wcześniej wydawanego „Biuletynu” (1950–1952); zawiera opracowania najwybitniejszych nowotestamentalistów z całego świata reprezentujących różne wyznania; artykuły dotyczą Nowego Testamentu i dziedzin pokrewnych (Qumran, gnostycyzm, środowisko hellenistyczne i semickie, targumy i literatura rabiniczna), uzupełniają je przyczynki i recenzje; w trzecim zeszycie każdego rocznika ukazuje się wykaz adresów nowotestamentalistów³² członków SNTS; wersje językowe w trzech językach respektowanych na kongresach: angielska, francuska i niemiecka. Wydaje też serię monografii. Wydawca jej dr John Court wśród nowości zapowiedział m.in.: Mark Chancey, *Greco-Roman Culture and the Galilee of Jesus*, Cambridge 2005.

Wydawcy obecni na rocznych spotkaniach? Byli, jak zwykle obecni; rabatu udzielały tylko wydawnictwa spoza Niemiec; wśród 15 naukowych wydawców, dwa

³¹ Por. S. MĘDALA, *Biblijstka czasopisma*, w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. II, *sub voce*. K. Karski wymienia SNTS pośród towarzystw biblijnych, podając, że z innymi organizacjami prowadzi naukowe badania nad Biblią, a pod nazwą *Studiorum Novi Testamenti Societas* działa od 1947 r.; zob. hasło *Biblijne towarzystwa* (wersja elektroniczna), w: *Religia. Encyklopedia PWN*, t. II.

³² W języku niemieckim nazywa się uczonych od NT — *Neutestamentler*, a od ST — *Alttestamentler*. Czy przyjmie się neologizm *nowotestamentowiec*, wprowadzony do 9-tomowej encyklopedii PWN: *Religia. Encyklopedia PWN*, redagowanej przez Tadeusza Gadacza? Może lepsza byłaby konstrukcja „uczony nowotestamentowy”?

o profilu katolickim: Katholisches Bibelwerk, Stuttgart; Peeters Publishers, Leuven; o profilu ekumenicznym: Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn wydający EKK³³.

Aktualną panoramę badań nad Nowym Testamentem zarysowuje przegląd przedmiotów 15 seminariów będących w toku, np.: Dla seminarium 11, które preferowałem jako drugie, ale wypadło mi uczestniczyć w seminarium 2 (zob. wyżej) przedmiot został określony szeroko: Nowy Testament w historii i kulturze; prowadzą je profesorowie: R. Fowler (*Baldwin-Wallace College*, Berea [USA]), W. Kelber (*Rice University*, Bellville [USA]) i B. Olsson (*University of Lund*, Lund [Szwecja]); na I sesji tego seminarium W.R. Telford (*University of Durham*, Durham [Anglia]) poprowadził dyskusję nad wydaną książką: E. Christianson, F. Francis oraz W.R. Telford, wydawcy *Cinema Divinity: Religion, Theology and the Bible in Film* (London: SCM-Canterbury, 2005); na II sesji J. Riches wygłosił referat: *Galatians and the End of Law: a Reception Story*; na III sesji D. Parker mówił o spisanych tradycjach, naukowych ograniczeniach i o tekście Ewangelii (*Scribal Traditions, Scholarly Constraints, and the Text of the Gospels*). W temacie był za każdym razem do uwzględnienia jakiś interesujący aspekt *Wirkungsgeschichte* (historii recepcji). Ciekaw byłbym, czy w I sesji jej uczestnicy wiedzieli o filmach K. Kiesłowskiego, który w *Dekalogu* oraz w *Kolorze Błękitnym* sięgnął wprost do Biblii (do Dekalogu w ST; z NT do 1 Kor 13 nawet w wersji greckiej i zaproponował *Hymn do miłości* jako hymn dla jednoczącej się Europę, z przejmującą muzyką Z. Preisnera)³⁴.

Z rozmów przeprowadzonych indywidualnie zachowałem w pamięci zwłaszcza dwie: z profesorostwem z Erlangen, którzy zaprosili mnie na śniadanie w hotelu *Maritim* do swojego stolika; byli oczywiście protestantami w moim wieku; pamiętali czasy II wojny światowej i powiedzieli mi, że nigdy by nie przypuszczali, że Niemiec mógłby zostać wybrany papieżem; ten wybór oznaczał dla nich udzielenie Niemcom przebaczenia, absolucji; żywili gorące pragnienie, by papieżowi Benedyktowi XVI powiodło się w Kolonii. Myślę, że są po fakcie zadowoleni, iż Duch Święty zadziałał także w Kolonii tak jak w 1979 r. w Warszawie.

W drugiej rozmowie, nawet było ich więcej, partnerem był emerytowany biskup protestancki Ulrich Wilckens, mieszkający w Lubece. Odnosił się do mnie bardzo

³³ Z katalogu *Das neue Programm*, s. 86, wynika, że w serii brak jeszcze do jej ukończenia: III/4 — Łk (F. Bovon); IV — J (J. Frey); VIII — 2Kor (Th. Schmeller); IX — Ga (Th. Söding); XI — Flp (S. Vollenweider); XIX — Tt (M. Theobald); XX — Jk (K.-W. Niebuhr); XXIV — Ap (M. Karrer); XXV — Q (P. Hoffmann). Piszę się też nową wersję komentarzy opracowanych wcześniej przez „klasyków”: von Bendemann — do Mk, w miejsce J. Gnilki; K. Backhaus — do Dz, w miejsce R. Pescha; H.-J. Klauck — do Kol, w miejsce E. Schweizera; M. Konradt — do Ef, w miejsce R. Schnackenburga; M. Ebner — do Flm, w miejsce P. Stuhlmachera; dziwne, że „klasyków” mają zastąpić komentarze pisane przez pokolenie młodych egzegetów; określenie „klasyki” jest tu użyte — jak się wydaje — jako eufemizm zamiast zdezaktualizowani, przestarzali; gdy się owe nowe komentarze ukażą okaże się, czy spełniają wymogi stawiane prestiżowej ekumenicznej serii EKK.

³⁴ Jak było na pozostałych seminariach, zob. *SNTS. 60th Annual Meeting*, s. 19–23.

serdecznie, kiedy ja nie wiedziałem jeszcze kim on jest. Z rozmowy wynikało, że jest autorem znanego mi komentarza do Listu do Rzymian, 3 tomy w serii EKK³⁵ Mówił o swoich kontaktach z kard. Josefem Ratzingerem; był zapraszany na rozmowy międzywyznaniowe do Rzymu; zwierzył się, że był ciężko chory i że stał się zdaniem lekarzy cud; on wierzy w możliwość cudu wyproszonego modlitwą wstawienniczą, jeśli Bóg tak chce³⁶. Rozmowa toczyła się tak, jakbyśmy byli członkami tego samego Kościoła i widać, że jesteśmy. Polecił mi w końcu swoje ostatnie wielkie dzieło; są zaplanowane 3 tomy, I tom — 4 części, osiągalny w całości w 2005 r.; II tom — *Teologia NT jako podstawa nauki Kościoła*, w 2006/07 r.; III tom — *Krytyka historycznej krytyki Biblii*, w 2007/8 r. Tytuł nadrzędny dla całości — *Teologia Nowego Testamentu*. Jakaś współczesna protestancka suma teologiczna? Może i nasza — katolicka, ekumeniczna. Nabyłem w Halle z tomu I, część I (*Historia działalności Jezusa w Galilei*); oraz część II (*Śmierć Jezusa i zmartwychwstanie, i powstanie Kościoła z żydów i pogan*).

Oto owoce pobytu w Halle – Wittenberdze na dorocznym ogólnym spotkaniu SNTS 2005; pobyt trwał niecały tydzień a skonsumowanie go wymagać będzie co najmniej całego roku studiowania, uzupełniania pytań, które tam się zrodziły. Jednak warto jeździć na sympozja, konferencje biblijne, choć kosztuje to nieco pieniędzy i wymaga trudzenia się w środku lata, kiedy można by odpoczywać w górach lub nad morzem. Są jednak dzięki Bogu możliwe różne sposoby aktywnego wypoczynku. Brałem tym razem po raz 10 udział w spotkaniu SNTS: 8 razy w dorocznym spotkaniu ogólnym (Bethel — 1991; Praga — 1995; Straßburg — 1996; Birmingham — 1997; Kopenhaga — 1998; Tel Aviv — 2000; Bonn — 2003; Halle — 2005); dwa razy w sympozjum grupy Wschód–Zachód (Neam w Rumunii — 1998; Rila w Bułgarii — 2001); o każdym napisałem sprawozdanie publikowane w czasopiśmie popularnych i periodykach naukowych. Czy będą jeszcze dalsze spotkania? Do Sankt Petersburga na sympozjum tego lata nie otrzymałem zaproszenia. Czy był to sygnał do zakończenia tej aktywności? Jest zaproszenie na *Symposium Biblicum Vindobonense* w październiku 2005 r. Czy warto pojechać? Ks. prof. Jerzy Chmiel z PAT w Krakowie powiedział mi prywatnie na ostatnim z tych wiedeńskich spotkań, że nie będzie w nich brał więcej udziału.

Ks. Stanisław Pisarek

³⁵ U. WILCKENS, *Der Brief an die Römer 1–5*, EKK 6/1; *Der Brief an die Römer 6–11*, EKK 6/2; *Der Brief an die Römer 12–16*, EKK 6/3, Benziger / Neukirchener Verlag; *Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*, t. I–XXV.

³⁶ Zob. TENZE, *Theologie des Neuen Testaments*, t. I: *Geschichte der urchristlichen Theologie*, cz. I: *Geschichte des Wirkens Jesu in Galileä*, Neukirchen–Vluyn 2005², s. V–VII + s. IV okładki (informacja o całym dziele i biogram autora; zob. *Das neue Programm*, s. 60–61, 86).